

BRANKO MARUŠIĆ,
STAROHRVATSKA NEKROPOLA
 U ŽMINJU, Pula 1987,
 125 str. + XXVIII tab. + II priloga

Rad Branka Marušića, višega znanstvenog suradnika i profesora arheologije ranoga srednjega vijeka na Filozofskom fakultetu u Ljubljani, marljiva dugogodišnjeg istraživača i pisca mnogobrojnih članaka i rasprava koje zadiru u arheološku problematiku kasnoantičke i ranosrednjovjekovne Istre, dobro je poznat našoj znanstvenoj javnosti. Priznati učenjak, solidan i savjestan tragatelj za ostacima istarske prošlosti spomenutog razdoblja, Marušić je veoma zažudio našu znanost.

Sve te kvalitete došle su do izražaja i u njegovu radu Starohrvatska nekropola u Žminju, značajnom djelu iz područja nacionalne arheologije, koje za istarsko područje dopunjuje radove A. Jelovine (Starohrvatske nekropole u Dalmaciji) i J. Beloševića (Materijalna kultura Hrvata od VII. do IX. stoljeća).

Predmet Marušićeve znanstvene obrade je 227 grobova u velikoj nekropoli u Žminju (u srednjoj Istri), istraženom između god. 1954. i 1957. Autor je, uz kataloški pregled grobova i nalaza u njima, iznio povijest istraživanja, rezimirao topografska sagledavanja, izvršio analizu grobne arhitekture, prikaza pogrebnih običaja te tipološku i kronološku analizu nalaza. U zaključnome dijelu znanstveno je valorizirao dobivene rezultate. Valja još naglasiti da se Marušić obilato koristio suvremenom stručno-znanstvenom literaturom i da je obradio sve poznate analogije na širokom prostoru od Dalmacije do Austrije i Mađarske. Posebnu vrijednost imaju grafički prikazi koji se odnose na tlocrt nekropole, tipologiju grobnih konstrukcija i kartiranja na tlocrtu, čime je još bolje uspio prikazati me-

đusobne odnose nalaza s obzirom na njihove tipološko-kronološke značajke. Dobiveni rezultati unose sasvim nova saznanja o strukturi žminjske nekropole (utvrđene su četiri skupine od kojih svaka ima vlastiti razvoj koji se može pratiti kroz četiri generacije) te omogućuju sagledavanje konkretnih odnosa između poganstva i kršćanstva, daju uvid u misionarski rad crkve, a pridonose i utvrđivanju raznih kulturnih slojeva — hrvatsko-dalmatinskog, staroselskog, karantanskog — i pouzdanom određivanju donje i gornje kronološke granice (između god. 840. i 950). Zanimljivi su i podaci koji se odnose na zdravstvene i higijenske prilike žminjskoga stanovništva (upravo je stravičan mortalitet djece). Bitan je značajan zaključak da stanovnike Žminja, pokopane u nekropoli, valja smatrati pripadnicima mirnoga seljačkog žiteljstva koje se, uz suglasnost političkih i crkvenih moćnika, naseljavalo u valovima u IX. i X. stoljeću na razmjerno rijetko naseljenom prostoru između rijeke Raše i istočnih granica puljskog agera. Na tom području nailazi se i na pojedine enklave romanskih starosjedilaca te Slavena starijega sloja (prije god. 788), kao i na organizirani vjerski život o čemu svjedoči nalaz sakralne arhitekture i skulpture u Dvogradu, Morožinima i kod Sv. Foške, sve u neposrednoj blizini Žminja. Sama nekropola može se, prema tome, označiti kao vrlo važno arheološko nalazište smješteno na sjeverozapadnoj periferiji veće starohrvatsko-dalmatinske podgrupe s ranofeudalnim središtem u Vinodolu (Hrvatsko primorje). Njezini pripadnici zaposjeli su područje do granice na rijeci Raši, naseljavali su i tlo franačke Istre, kako to rječito pokazuje i primjer Žminja.

Marušićev je rad izvorno znanstveno djelo napisano rukom izvrsna stručnjaka i dobra poznavatelja problematike,

koje znatno dopunjuje dosadašnje spoznaje u domeni nacionalne arheologije, historiografije, pa i interdisciplinarnih znanosti.

Miroslav Bertoša

SABOR VINODOLSKI 6. SIJEČNJA 1988. PRILOG DOKUMENTARIJU PROSLAVE 700. OBLJETNICE VINODOLSKOG ZAKONA, Novi Vinodolski 1988.

Općinski i mjesni odbori za proslavu 700. obljetnice Vinodolskoga zakona u Novom Vinodolskom objavili su 1988. knjižicu »Sabor Vinodolski 6. siječnja 1988. Prilog dokumentariju proslave 700. obljetnice Vinodolskog zakona«, s očitom željom da o tim važnim svečanostima ostane zabilježeno što više. Knjižica donosi niz podataka, koji će postati korisni osobito kasnijim istraživačima. Priređivači su željeli da se ostavi »jedan trajniji trag o najnovijim naraštajima predstavnika i naroda nekadašnjih naselja — utemeljivača Vinodolskog zakona, što su na najspontaniji način fiksirali i proslavili jednu obljetnicu, čiji je cilj rekapitulirati značenje ovog kapitalnog pismenog i pravnog spomenika hrvatske i jugoslavenske kulture« (»Uvodna napomena«). Radi se o tome da su pripreme za obilježavanje značajne obljetnice (koju je UNESCO kao jedinu u Jugoslaviji uvrstio u svoj program za 1988) započele još prije deset godina. Sada, 6. siječnja 1988, na dan kada su se 1288. u Novom Vinodolskom okupili predstavnici gradova Vinodola — Grobnika, Trsata, Bakra, Hreljina (svi su danas u Općini Rijeka), Drivenik, Gružane, Bribir, Ledence, Novi Vinodolski (svi su danas u Općini Crikvenica) — ponovno su se okupili predstavnici istih mjesnih zajednica, uz predstavnike Sabora SRH, JAZU i Rimokatoličke crkve, uz vrlo dobar odaziv samih Novljana te je održan prigodan program na vrlo visokom umjetničkom i stručnom nivou. Svi su predstavnici nekadašnjih kaštelâ/potpri-

snika rekli nekoliko riječi, a L. Margetić podnio je stručni referat o Vinodolskom zakonu, velikome i značajnome pravnopovijesnom odnosno kulturnom spomeniku uopće. Dalje, u ovome izdanju opširnije je notirana i crkvena proslava donošenja Zakona, koja je također održana u Novome (5. siječnja; prigodom te manifestacije pokazan je Novljanski misal, kao i križ — vjerojatno — prvoga krbavskog biskupa, iz 1200. godine). Knjiga s podacima o proslavi vrlo je lijepo grafički uređena te će biti trajan dokument o novljansko-vinodolskom trudu da se što bolje sačuva spomen na djelo njihovih predaka, koje je već oдавно ušlo u riznicu svjetske znanstvene i kulturne baštine.

Petar Strčić

DRAGOCJENOSTI SREDNJOVJEKOVNE BUGARSKJE UMJETNOSTI IZLOŽBA U MUSEE D'ART ET D' HISTOIRE, Geneve, 9. VI—25. IX. 1988.

U uglednom muzeju u Genevi posjetnici su mogli od lipnja do rujna 1988. razgledati lijepu izložbu različitih eksponata bugarske srednjovjekovne umjetnosti u razdoblju od VIII. do XVI. stoljeća.

Nalazima iz Varne, Pliske i Preslava, različitim dijelovima odjevnih ukrasnih predmeta, amajlijama, kao i ostalim izloščima vezanim uz šamansku religiju ilustrirano je protobugarsko razdoblje na Balkanu.

Kada je Bizantija ojačana pobjedom nad Arapima prisilila bugarskoga kneza Borisa da njegov narod 864. pokrsti njezini svećenici, Bugarskoj je omogućen ne samo kulturni napredak nego i političko i etničko ujedinjavanje zemlje. Nakon primanja kršćanstva amajliju zamjenjuje križ koji se nosio na prsima, a u crkvenu upotrebu uvode se plitica, kalež i križ. Iz tog razdoblja izloženi su lijepi primjerci obrednog kulta: zlatna plitica, križ relikvijar (IX.

st.) te križevi od bronce i srebra iz IX. i X. stoljeća.

Lončarstvo i keramika nadovezuju se na staru bugarsku tradiciju. Svi društveni slojevi upotrebljavali su keramičko posuđe ukrašeno geometrijskim motivima, a ponekad i reljefnom dekoracijom. Izložen je i jedan reljefno ukrašen krčag u formi amfore od crvene gline sa zelenosmeđom ocaklinom (X. st.), vrčevi iz VIII. i IX. st. te četurica iz XI—XII. stoljeća. Oslíkana keramika upotrebljavana je u arhitekturi ili kao dekorativni ili kao građevni element. Njom su se pokrivali podovi i krovni vijenci. I ikone pronađene u razrušenim svetištima slikane su u keramici s portretima svetaca.

Na izložbi je izložen i vrlo bogat nakit. Ogrlica nađena 1978. kod Preslava izrađena je u zlatu i emajlu a prikazuje elemente kao npr. ptice koje u tim motivima podsjećaju na daleko perzijsko porijeklo. Vrlo su lijepi i drugi ukrasi: zlatne naušnice, kopče od bronce, narukvice, ukrasna dugmad, svi predmeti iz IX. do XI. stoljeća.

Ukrasi iz XIII. i XIV. st. podsjećaju u tehnici i na turski utjecaj uz prisutnost oblika korištenih također u izradi zapadnoga nakita. Svim navedenim izlošcima priključeni su i nalazi riznice iz Nikopolja otkrivene 1971. kada je u velikoj bakrenoj posudi nađeno oko dvije stotine predmeta (nakita, posuda, različitog novca). Izloženo posuđe od srebra, pozlaćenog srebra ili posrebre-nog bakra predstavlja i one oblike koji su bili u upotrebi na istoku. Njihov ukras vuče porijeklo iz metalnih perzijskih posuda.

Treba spomenuti i zlatni pečatnjak moćnoga bugarskog cara Kalojana koji je 1205. blizu Jedrena porazio vojsku latinskih vitezova. On je, doduše, već 1207. poginuo prilikom opsade Soluna, ali Bizantinci nisu zaboravili Romej-ubojicu kako su ga nazivali, jer je od careve sile stradalo brojno grčko stanovništvo u Trakiji i Makedoniji.

Na moćnoga srpskog feudalca Hrelju sjećaju dva izložena predmeta. Taj još u vrijeme Stefana Dečanskog istak-

nuti vojskovođa odmetnuo se 1341. od Dušana i prišao Ivanu Kantakuzenu. O njemu piše Kantakuzen da je »bio moćan ne samo oružjem, konjima i blagom, nego i u ratnim stvarima izvanredno vješt i kadar da prijateljima bude koristan, a neprijateljima poguban« (Vizantijski izvori za ist. nar. Jug. VI, Beograd 1986). Feudalac Hrelja, osnivač manastira Rile, spomenut je na njegovu pirgu, a iznenada je umro 27. prosinca 1342. u toj zadužbini kao monah Hariton. Od spomenutog manastira izložena su bogato izrezbarena drvena vrata i prekrasno ukrašeno prijestolje s ikonom Blagovijesti koja je u XVIII. st. ponovo oslikana.

Izložene ikone iz XII. do XIV. stoljeća bile su u crkvenoj upotrebi i vjerojatno postavljene na ikonostase. One prikazuju svctitelje posebno štovane u Bugarskoj i slavenskim zemljama: Sv. Ivana iz Rile, osnivača manastirskog života u Bugarskoj i Svetog Klimenta Ohridskog, učenika Cirila i Metoda. Dvije sačuvane ikone iz XVI. st. govore o tome kako su i u vrijeme turske okupacije bugarskih zemalja slikari radili po uzorima najboljih primjeraka ikona iz XIV. st. Osim domaćih umjetnika time su se bavili i putnici s grčkih otoka koji su proizvodili ikone u velikim količinama za tržišta Balkana, Venecije, Bliskog istoka pa i Rusije.

Ova uspješna izložba iz Geneve još je jedan dokaz kako je velika bizantska kultura ostavila snažan pečat kod bugarskoga naroda koji je, došavši na Balkan, živio u sferi njezina ozračja.

Ivan Kampuš

NADA HRANILOVIĆ, BIBLIOGRAFSKI PREGLED O ISELJENIŠTVU, Zagreb 1986.

Trebalo bi u nas više pisati o pripadnicima jugoslavenskih naroda i narodnosti koji su najčešće silom prilika napustili rodno ognjište i — s više ili manje uspjeha — skrasili se na raznim

stranama svijeta. Treba voditi računa o njihovoj prošlosti i sadašnjosti, stjecati što više znanja o njima, a pisanom riječju nastojati utjecati na to da što duže ili trajno održe vezu s domovinom, svijest o tome čiji su, kome su pripadali i — dijelom — pripadaju i sada. O svemu tome na svoj način brine se i Matica iseljenika Hrvatske u Zagrebu, a tome cilju, pored ostalog, služe i njezina dva izdanja: časopis »Matica« i »Iseljenički kalendar«, koji izlaze već niz godina. U Kalendaru za 1987. godinu Nada Hranilović je objavila prilog koji je tiskan i kao posebna brošura: »Bibliografski pregled rasprava, članaka, osvrtâ, prikaza, memoara, zapisa, proznih i drugih priloga o iseljeništvu, objavljenih u 'Matici' od 1951. do 1981. i u 'Iseljeničkom kalendaru' od 1955. do 1981« (Zagreb 1986, str. 52, Biblioteka »Posebna izdanja«, urednik I. Smoljan). Izložen je najprije materijal iz »Matices«, a potom iz Kalendara, a u okviru te dvije osnovne grupe članci su raspoređeni na Afriku, Aziju, Australiju i Oceaniju, na Sjevernu Ameriku, na Evropu, na Južnu Ameriku, na općenite teme. Druga cjelina nema članaka o iseljenicima u Aziji, a i u prvoj ima samo jedan tekst — o našim ljudima u Turskoj. Već i taj izuzetak govori dosta, a uvid u bibliografski materijal pokazuje da je osnovna pažnja uredništva bila uglavnom usmjerena na naš svijet u Sjevernoj Americi — u SAD i Kanadi. A to, zapravo, i jesu, uz Južnu Ameriku, zemlje u koje su ranije usmjeravani glavni tokovi našeg iseljenišтва. Već i sami naslovi vrlo živo govore o raznovrsnim sadržajima članaka objavljenih u obje edicije Matice iseljenika Hrvatske te upućuju i na moguću valorizaciju njihove uredničke politike (zanemarene su Evropa i Azija, iako je, vjerojatno, barem u prošlosti, i tamo bilo dosta ljudi iz Hrvatske). Očito je da su takve bibliografije vrlo potrebna štiva (šteta što posebni otisak nema kazala mjesta i osoba), osobito zbog znanstvenoga i stručnog rada, te bi bilo poželjno da se prirede i u još detaljnijem obliku (poj-

movni, geografska područja Hrvatske itd.). Tako s osobitim zanimanjem registriramo, npr., članak Nenada Gola, »Dokumenti rodoljublja i humanosti. (O arhivu Jugoslav. komiteta za pomoć žrtvama rata iz Sao Paula)«, Matica 4/1980, str. 40—41.

Petar Strčić

D. MEDAKOVIĆ, Đ. MILOSEVIĆ,
D. MANOLEV, LETOPIS SRBA
U TRSTU, Beograd 1987.

Krajem 1987. god. čitaoci su u ruke dobili lijepo i bogato opremljenu monografiju »Letopis Srba u Trstu« (i na više stranih jezika posebno izdanje). Autori teksta su Dejan Medaković i Đorđe Milošević, a autor fotografija Dimitrije Manolev. Knjigu je tiskala beogradska »Jugoslovenska revija«. Time je — dijelom — udovoljeno potrebama znanstvene javnosti koju je već odavno zainteresirala povijesna sudbina Srba naseljenih daleko od domovine, u pomorskoj i lučkom gradu Trstu.

Za veću grupu Srba u Trstu zna se od 18. stoljeća, od vremena kada se taj jadranski grad počeo naglo razvijati u najveće trgovačko i pomorsko središte prostrane Habsburške Monarhije. S velikim brojem ostalih pripadnika mnogonacionalne carevine Habsburga, i Srbi su u Trst, u većem broju, počeli stizati kao trgovci i pomorci, a postupno su se razvili u ekonomski vrlo moćnu i utjecajnu grupaciju. Ostajući etnički čista, srpska enklava u Trstu počela je razvijati i akumulirati uistinu veliku materijalnu snagu koju ju usmjerila u prvom redu prema trgovini i pomorstvu. O tome govori, npr., i podatak da god. 1810. svim svjetskim morima plovi više od stotinu velikih jedrenjaka srpskih tršćanskih brođovlasnika. Isto tako, značajan je podatak da će i prve privatne banke i osiguravajuće kompanije niknuti među njihovim redovima. Srpska dijaspora doživ-

jela je istovremeni ekonomski uspon s gradom u koji se naselila, ali isto tako i postupno opadanje nekadašnje moći i značenja. No, Srbi su u međuvremenu u Trstu ostavili brojne i značajne tragove svoga življenja, jednako u dizanju njegove ekonomske moći koliko i u formiranju današnjeg izgleda grada — uz ostalo, oni su izgradili niz palača i velebnu crkvu Sv. Spiridona na čuvenom Ponte Rossu.

Djelo »Letopis Srba u Trstu« D. Medakovića i Đ. Miloševića te D. Manoleva je pregledan i čitljiv tekst s atraktivnim fotografskim materijalom, koji pažljivo prati cjelokupni razvoj srpske dijaspore, od vremena prvih naseljavanja u Trst i stvaranja samostalne Srpske pravoslavne opštine do perioda pune privredne i društvene snage u 19. stoljeću. Taj proces (i onaj poslije, iako u manjem opsegu) prezentiran je u preglednim, tematski zao-kružnim poglavljima, uz vrlo dobro odabrane pojedinosti i dokaze koji živo ilustriraju značajnije povijesne momente. Podaci obuhvaćaju tako i ekonomsku stranu života, i djelovanje pojedinih istaknutih pojedinaca, i kompleksno značenje Srpske crkvene opštine. Čitalac tako, npr., saznaje i točan broj brodova u posjedu srpskih brodovlasnika, i značajne datume, ilustrira mu se način djelovanja Opštine, koja ne samo što je zaslužna za nacionalno održanje skupine Srba u Trstu (broj im, čini se, nikada nije veći od oko 450) nego je bila i incijator niza pothvata širega društvenog značenja. Tako je uz Opštinu 1792. god. otvorena srpska škola, njezinom kolektivnom zaslugom izgrađen je veliki hram Sv. Spiridona, održavane su veze s dalekim rodnim krajem. Članovi Opštine materijalno su pomagali ustaničku Karađorđevu Srbiju i kasnije Crnu Goru, ali isto tako i veći broj pojedinih istaknutih kulturnih ljudi iz srpskoga kulturnog i nacionalnog života općenito. Zasebno poglavlje knjige posvećeno je impozantnoj crkvi Sv. Spiridona, te su detaljno opisani i historijat njezine izgradnje i vrijedne umjetničke drago-

cjenosti koje se danas čuvaju u njoj. Za čitaoca usmjerenoga u stručnijem pogledu »Letopis Srba u Trstu« u bilješkama donosi bogat oslon na izvornu građu, a osobito može biti zanimljivo zadnje poglavlje, posvećeno pregledu i interpretaciji literature koja govori o različitim vidovima života i razvoja Srba u Trstu.

Mirjana Strčić

ERIC J. HOBBS BAWM, DOBA
REVOLUCIJE, EVROPA 1789—1848,
Školska knjiga, Zagreb 1987.

Sa zakašnjenjem od 25 godina (i 19 godina nakon slovenskog izdanja) dobili smo u prijevodu na hrvatski ili srpski jednu od klasičnih knjiga suvremene historiografije »dvojni revoluciju« britanskoga marksističkog historičara E. Hobsbawma. Vrijednost ovoga izdanja, kao prvoga u seriji »Povijesna istraživanja« što je pokreće *Školska knjiga*, povećana je uvodom R. Lovrenčića, vrsna poznavaoa problema kojima se bavi autor.

Knjiga je prvi dio »trilogije« od koje je dosada izašlo i »Doba kapitala« (1975), tj. obrada razdoblja od 1848. do 1875. a prema Lovrenčićevoj informaciji očekuje se još i »Doba imperija«, ukoliko već nije izašlo.

U svom djelu H. objašnjava karakter i posljedice »dvojne« revolucije, tj. francuske revolucije i britanske industrijske revolucije, koje su izazvale goleme transformacije u Zapadnoj Evropi i omogućile prodor industrijskoga kapitala i novih društvenih oblika u ostale dijelove Evrope i svijeta. Pisac se bavi novim društvom koje nastaje na temelju »dvojne« revolucije i želi obuhvatiti sve njegove bitne segmente: novu industriju, preobražaj sela, novosti u diplomaciji i vođenju rata, u upravi, religiji, filozofiji, znanosti, književnosti i umjetnosti. Autor, međutim, ne razmatra samo pobjedu buržoaskoga društva nego i socijalisti-

čki te komunistički pokret koji je nastajao iz otpora prema »dvojnjoj« revoluciji.

Knjiga je obrazac za »historiju društva«, koncept što ga je formulirao sam H., pa je inspirirala brojne historičare a utjecala je i na usmjerenje u mom radu. Riječ je o pristupu historijskom istraživanju koje nastoji spoznati društvene procese i obuhvatiti širok raspon različitih područja društvenog života i nužno postavlja niz novih problema. Zato sam u svojoj knjizi »Historijska znanost« (1. izd. 1976. i 2. izd. 1980) posebno istakla Hobsbawmovu ulogu u tim kretanjima.

Pri citiranju radova E. Hobsbawma objavljenih u Jugoslaviji Lovrenčiću je promakao prijevod njegova referata na Međunarodnom kongresu u San Franciscu 1975. g. (Revolucija, časopis za suvremenu povijest, II—III, 1976, 51—80). To je šteta jer je upravo taj referat metodološka dopuna djela o »dvojnjoj« revoluciji na temelju iskustva nastalih nakon izlaska prikazane knjige. H. ovdje naime obavještava o tome kako historičari, na temelju empirijskog istraživanja pojedinih revolucija, pokušavaju doprijeti do teoretske razine i kakve se teškoće pritom javljaju. U svakom slučaju bih željela da Hobsbawmova knjiga postane priručnik svakog našeg historičara.

M. G.

BOGO GRAFENAUER, SLOVENSKO NARODNO VPRAŠANJE IN SLOVENSKI ZGODOVINSKI POLOŽAJ, Ljubljana 1987.

Ujesen 1988. uzbudljivo je čitati Grafenauerove mladenačke priloge objavljene 1938/9, kada je autor imao između 22 i 24 godine. Bitni aspekti slovenskoga nacionalnog pitanja iz onoga vremena traju, naime, još i danas dođuše u izmijenjenim okolnostima. Dodano je i predavanje što ga je G. održao u talijanskom logoru Gonars god. 1942. sa statističkim tablicama,

fotokopijama iz rukopisa, o razvoju socijalnih slojeva i »narodnom dozrijevanju« kod Slovenaca.

Kao kršćansko-socijalistički student, mladi je G. stasao u sredini različitih ideologija: autoritativnog i fašističkoga katoličkoga tabora, slovenske liberalne struje, vladajuće ideologije o jedinstvenom srpsko-hrvatsko-slovenskom narodu i jeziku u Jugoslaviji i naposljetku poznatog učenja KP o nacionalnom pitanju. Pisao je u duhu Narodne fronte, pripremajući zapravo teren na kojem je mogla nastati Osvobodilna fronta. Prema Janku Prunku, koji je ovo izdanje popratio ocjenom značenja Grafenauerovih članaka, oni su, zajedno s priložima Edvarda Kocbeka, davali »ton i boju« narodnofrontovskom časopisu »Dejanjec«.

Grafenauerovi članci su izraz osjećanja i uvjerenja predratne mlade generacije koja je, nasuprot vladajućim ideologijama, tražila put za razumijevanje slovenskoga nacionalnog pitanja i afirmaciju slovenske nacionalne individualnosti. U njegovu je razmišljanju uvijek prisutna dvostruka želja: da objasni položaj slovenske nacije u historijskom, privrednom, socijalnom, političkom i antropološkom osvjetljenju i da posebno razmatra položaj koruških Slovenaca.

Možda u pristupu tim pitanjima leže korijeni karaktera njegovih izuzetnih istraživačkih rezultata iz slovenske srednjovjekovne povijesti i njegova usmjerenja prema historiji društva, tj. nastojanja da se u znanstvenoj djelatnosti, po mogućnosti, uzmu u obzir sva područja društvenog života o kojima svjedoče izvori. U uvodnim riječima zbirci svojih članaka, autor kaže da se kao mladi historičar obratio suvremenim životnim pitanjima historijskom metodom mišljenja i kritike nasuprot vladajućim ideologijama. U duhu velikoga historičara Marca Blocha kasnije je uvijek učio svoje studente »da je velika društvena funkcija historije i historijskog mišljenja kritička ocjena i konkretna analiza konkretnoga života i promjena, jer je historija znanost o

promjenama svijeta, a ne o nepromijenjenim zakonima društvenoga stanja i razvoja (već je Marx zapisao da takvih 'zakona' nema).«

M. G.

LAZAR RAKIĆ, JAŠA TOMIĆ,
(1856—1922), Matica srpska, Novi Sad
1986.

Autor dviju knjiga s bogatim informacijama o Radikalnoj stranci u Vojvodini (do početka 20. stoljeća, Novi Sad 1975. i od 1902. do 1919, Novi Sad 1983), značajnim za istraživanje srpske politike i u Hrvatskoj, dopunio je svoju djelatnost biografijom radikalskoga prvaka Jaše Tomića. Za života i u kasnijim ocjenama, ta je kontroverzna ličnost izazivala »strasne isključivosti«. R. međutim odmjerenom istražuje različite aspekte Tomićeve djelatnosti i postiže zaokruženu sliku njegova razvoja kao vodeće figure Radikalne stranke i njezine ideološke propagande. Pratimo Tomićev put od socijalizma k radikalizmu, njegovu »ličnu tragediju« jer je počinio ubojstvo, i zatim njegovu ulogu kao »vođe« stranke. Autor je izdvojio dva kompleksa Tomićevih ideoloških zasada: u vezi s nacijom i religijom te sa socijalnim pitanjima. Obratio je pažnju i Tomićevu držanju u vrijeme ratova i pri stvaranju jugoslavenske države.

Za istraživača mijena srpske politike u Hrvatskoj, s obzirom na odnos samostalaca i radikala, zacijelo je zanimljivo Tomićevo uređivanje »Zastave« od 1885. u vrijeme raskola Liberalne i Radikalne stranke, a posebno kada je nakon povratka s robije, ponovno preuzeo uredništvo »Zastave« 1898. Ukupno je uređivao »Zastavu« oko 35 godina pa je doista imao golem utjecaj na radikalnu propagandu ako uzmemo u obzir da su vodstva stranaka bila koncentrirana oko glavnih stranačkih organa, a pogotovu je »Zastava« nailazila i na odjek u širim slojevima.

M. G.

OGNJEŠLAV UTJEŠENOVIC
OSTROŽINSKI, KUCNE
ZADRUGE; VOJNA KRAJINA, KARL
MARX, UTJEŠENOVIC, Školska knjiga,
Zagreb 1988.

Kao druga knjiga biblioteke »Povijesna istraživanja«, što ju je pokrenula *Školska knjiga*, pred nama je prije svega jedan od »klasičnih« tiskanih izvora iz 19. stoljeća: Utješenićeve rad »Kućne zadruge« objavljen 1859. na njemačkom a sada prvi put preveden na hrvatski ili srpski jezik. U svom predgovoru Drago Roksandić obavještava što je dosada pisano o Utješeniću te iznosi važne činjenice za njegovu biografiju.

Utješenićeve »Zadruge« nastale su u jeku borbe suprotnih mišljenja o njihovoj sudbini. Knjiga je kao jedino opsežno djelo o životnom pitanju seljaštva a i modernizacije uopće, imala mnogo važniju ulogu od ostalih brojnih elaborata i kraćih izvjava iz redova naobraženih društvenih slojeva. U. je svoje djelo izdao kao dvorski savjetnik Ministarstva unutrašnjih poslova u Beču, pa je ono naišlo na širok odjek i izvan južnoslavenskoga prostora a izazvalo je i interes Karla Marxa.

Svojom knjigom U. je pokušao utjecati na karakter zadrudnog zakona koji je, međutim, zbog sloma apsolutizma i kasnije zbog pseudoustavnih uvjeta šezdesetih godina morao biti odgođen. U. se izjasnio za održanje zadruga u konzervativnom smislu kao protivnik »industrializma«, tj. liberalnoga kapitalizma, a u okviru tadašnje ideologije »staleškog« društva, zapravo moderniziranog patrijarhalnog društva.

U predgovoru D. Roksandić uz ostalo obavještava i o mojoj interpretaciji Utješenićeve djelatnosti (Počeci moderne Hrvatske, Zagreb 1985) i kaže da vrednujem njegovu knjigu »u suštini, kao najutemeljeniji tradicionalistički otpor rješenu zadrudnog pitanja«. Međutim, ja sam htjela pokazati da U. upravo želi riješiti zadrudno pitanje, i to preuređenjem zadruga i njihovim osposobljavanjem za modernu poljoprivredu. U. je bio među pionirima mo-

der nizacije a određena napetost između liberalnog i konzervativnog shvaćanja u njega karakteristična je i za druge istaknute ličnosti u Hrvata i Srba.

Bez obzira na Utješenovićeve motivacije, knjiga je dragocjen izvor za zajednički život pogotovu neposredno nakon 1848.

U njemačkoj brošuri »Vojna krajina i ustav«, pisanoj u svibnju 1861. kao informacija krajiškim zastupnicima na Hrvatskom saboru, U. predlaže reforme Krajine kako bi se već jednom svršilo s njezinom »političkom ekskomunikacijom« i uvelo ustavno uređenje koje je listopadskom diplomom 1860. obećano svim narodima Monarhije. U. zastupa tezu o državopravnom jedinstvu Provincijala i Krajine i potrebu sjedinjenja tih zemalja, no zadovoljava se zasada time da se suprotnosti između Provincijala i Vojne krajine svedu na minimum uz održanje vojne institucije.

Na kraju knjige nalazi se prijevod Marxovih njemačkih ispisa iz Utješenovićeve knjige o zadrugama. Oni su dosada neobjavljeni a nalaze se u Institutu za socijalnu historiju u Amsterdamu. Pritom je, kako to ističe Roksanđić, najzanimljivije koje je činjenice Marx odabrao za ekscerptiranje.

M. G.

ROMAN LUKIN, MORNARICKA BIBLIOTEKA U PULI, Pula 1986.

Ova naša zemlja vidjela je osvajače i »osvajачe«, bilo ih je mnogo tijekom višemilenijske prošlosti jugoslavenskih naroda i narodnosti, s različitim htijenjima i »uspjesima«. Neki su od njih posezali za materijalnim dobrima, drugi za ljudskom, robovskom radnom snagom, treći za kulturnim dobrima itd. Na području kulture i umjetnosti, npr., poznat je slučaj u vezi s uništenjem feudalnih obitelji Zrinskih i Frankopana kada su Habsburgovci dopustili i omogućili totalno devastiranje kompletnih posjeda, s umjetničkim blagom

na njima (npr., kaštela u Kraljevići), zatim odnošenja arhivalija u doba banovanja Khuena-Hédervárya, pa odvlačenja materijala nakon prvoga svjetskoga rata. I u drugom svjetskom ratu, a u dijelu Istre sve do 1947, odnošena su kulturna dobra neprocjenjive nacionalne, političke i financijske vrijednosti. Povrat te baštine, koja je stvorena naporima i trudom niza generacija, težak je pothvat, a koji put gotovo i nemoguće. Da je to tako, govori i iskustvo s vraćanjem kulturnih dobara, u prvom redu arhivske građe, iz Austrije na temelju međudržavnoga i međunarodnog ugovora koji je sklopljen još 1923. godine te one građe koja je opljačkana tijekom NOB-a. Među materijalima oko kojih se vodila borba vrlo dugo nalazi se i Mornarička biblioteka u Puli

Nedavno je Povijesno društvo Istre u dvostrukom izdanju objavilo djelo upravo o toj Biblioteci — u svome glasilu »Histria historica« (IX/1—2, Pula, 1986, str. 164) i u posebnom izdanju toga zbornika (sv. 2), pod naslovom: »Mornarička biblioteka (K.u.k. Marine-Bibliothek)«. Autor je Roman Lukin, umirovljeni viši bibliotekar Naučne biblioteke u Puli, koji je pažljivim istraživačkim radom (uz pomoć redaktora Mirka Uroševića) utvrdio niz činjenica koje, sabrane u cjelinu, govore o nemiloljubivoj sudbini te značajne kolekcije, ali i o završetku akcije da se barem jedan njezin dio vrati u Pulu. Autor je utvrdio da korijene te biblioteke treba tražiti u Veneciji, u 1815. godini, dakle u doba kada je Austrija došla u posjed i vlasništvo bivše Mletačke Republike i jednoga od najvećih Arsenala u Evropi. U periodu stvaranja talijanske državne zajednice došlo je do utemeljivanja nove ratne luke Habsburške Monarhije — u tada zabačenoj i malenoj Puli, pa je samim time došlo (1866) i do preseljenja biblioteke. Uskoro je (već 1871) štampan i katalog (obnavljan je u više navrata). God. 1925. nova, talijanska vlast formirala je novu cjelinu (s dvije zbirke) od toga knjižnog fonda i dijela dopremljenog iz Ve-

necije. God. 1944. odvezeno je iz Pule u Austriju i okupirani dio Čehoslovačke 52.485 svezaka, zajedno s inventarom, ali do kraja nije jasno da li su sve odnesene knjige i pripadale Mornaričkoj ili nekoj drugoj knjižnici. Međutim, svi materijali i nisu tada odneseni jer je dio još ranije završio u Italiji, ali ni Austrija, ni Hitlerov Treći Reich nisu uspjeli vratiti tu knjižnicu i drugu građu. Na naše zahtjeve za povrat te dragocjene zbirke Austrija nije reagirala, ali je ipak god. 1975. vraćen manji dio, i to samo na temelju austrijskog »izraza dobre volje«. Radi se o tome da Austrija ima svoje stajalište u pogledu kulturnih dobara odnesenih do 1918. te u periodu drugoga svjetskog rata, s obzirom na to da je izvjesne svoje obveze — Austrija tvrdi — ostvarila prema Kr. Italiji kada je ova držala Istru. Tako je i došlo do vraćanja oko dvije trećine fonda. Među materijalom koji je iščezao nalazi se, npr., i golema, neobično vrijedna zbirka od 17.000 karata.

Roman Lukin prati životni put toga bogatstva, nastoji dokučiti što se s njime zbivalo tijekom stotinjak godina, daje stručno-bibliotekarski, detaljni uvid u sadržaj, a sve to u četiri dijela, s niz potcjelina, te s priložima (literatura, popis članaka o Biblioteci, slikovni prilozi, sažeci). Predgovor glavnog urednika Vesne Jurkić i pogovor redaktora Mirka Uroševića instruktivno upućuju na složenu problematiku u kojoj se biblioteka našla u vihoru fašističkog terora i ratnih nedaća. (Nije zgorega dodati da je grafičko-tehnička oprema ove knjige na neuobičajeno visokome nivou u odnosu na druge edicije iz iste oblasti.)

Bez obzira na to što je vraćen veći dio knjižnog fonda u Puli, potraga za ostalim dijelom ne smije stati. Zahvalni smo Romanu Lukinu i izdavaču što je na ovako studiozan način pristupio temeljitom otkrivanju ove problematike znanstvenoj i stručnoj, a time i široj javnosti.

Petar Strčić

ŽAK DIBOA, MONAŠKI REDOVI,
Novi Sad 1988.

Literatura o redovničkom svijetu znatna je, u nas poznatija ona o redovnicima Katoličke crkve, ali još uvijek ima povijesnih elemenata manje istraženih i proučenih a time i manje poznatih. Pa tako, npr., i o tome — na prvi pogled odavno je odgovoreno i razjašnjeno — što su to i koji su monaški redovi. O tome daje preglednu informaciju Žak Diboa, »Monaški redovi«, Novi Sad 1988. (Jacques Dubois, »Les ordres monastiques«, Pariz 1985) koja je brzo nakon objavljivanja došla do nas u prijevodu Darinke Hrižar (u seriji »Enciklopedija XX veka« Književne zajednice Novog Sada). U ovome pregledu govori se o prvim pravilima, o počecima monaštva na zapadu, o pravilu Sv. Benedikta, o monaštvu na zapadu od VI. do VIII. st., o Benediktu Anijanskom, o monahinjama, o monaštvu na istoku, o nedaćama i preporodu u X. i XI. st., o Kliniju, o cistercitima, o redovima pustinjaka, o redovima monahinja u Francuskoj, o crnim monasima, o monaškim redovima u Evropi od XI. do XVIII. st., o pragmatičkoj sankciji na Tridentskom koncilu, o razdoblju poslije toga koncila, o kongregacijama svetitelja Vana i Idilfa te Sen-Mora, o manastirskom opsluživanju i duhovnom životu u XVII. i XVIII. st., o monahinjama u Francuskoj od XV. do XVIII. st., o neprilikama u francuskoj u XVIII. st., o propadanju i obnovi, o sadašnjem benediktinskom i cistercitskom redu, o izuzecima iz Pravila Sv. Benedikta, a pridani su i brojčani pokazatelji o monasima i monahinjama »latinske« crkve u 1980. godini. Nema sumnje da su u povijesti osobito benediktinci odigrali vrlo važnu ulogu, u nas osobito i na kulturnom planu. O tome je Ivan Ostojčić — posebice — objavio više (i opsežnih) radova. No, nije naodmet i ovaj prevedeni tekst koji gotovo sažetim, enciklopedijskim načinom izražavanja, daje okvirne podatke i uvid u povijesni razvoj monaških

redova, pod čiju se natuknicu — po autoru — nerijetko a pogrešno uvrštavaju, npr., i prosjački redovi.

Petar Strčić

RUŽA ČUK, SRBIJA I VENECIJA
U XIII I XIV VEKU, Prosveta,
Beograd 1986. god., 267 str.

U 23. knjizi monografija Istorijskog instituta Ruža Čuk obrađuje političke i ekonomske veze srpskih zemalja i Venecije u XIII. i XIV. stoljeću. Promatrani period omeđen je dolaskom dubrovačke komune pod mletačko vrhovništvo 1205. g. (koje će potrajati sve do Zadarskog mira 1358. g.) — čime na stanovit način Srbija i Venecija postaju susjedne države, i mletačkim preuzimanjem gradova Balšića.

Za odabranu problematiku pred autoricom je bio bogat izvorni materijal. Koristila se objavljenim i, još u većoj mjeri, neobjavljenim materijalom iz serija Istorijskog arhiva u Dubrovniku, a u prvom redu *Diversa Cancellariae*, *Diversa Notariae*, *Testamenta Notariae*. Konzultirana je i bogata grada *Archivio di Stato u Mlecima*, prvenstveno senatske odluke i ispisi mletačkih notara. Naravno da je uzet u obzir i objavljeni materijal mletačkog arhiva, što su ga objavili S. Ljubić, R. Cessi-P. Sambin, R. Cessi-P. Brunetti i J. Valentini. Od posebno zanimljivih listina iz Kotorskog arhiva nažalost su sačuvane samo dvije notarske knjige iz prve polovine XIV. stoljeća, koje je, pod naslovom *Kotarski spomenici I i II*, objavio A. Mayer. Očito da autorica nije bila suočena s nedostatkom građe, ali sama upozorava na nejednolikost raspoređenosti za čitav promatrani period, jer je npr. prva polovina XIII. stoljeća gotovo bez ikakvih vijesti kao i posljednja tri decenija XIV. stoljeća, izuzevši Balšiće.

Prvi dio knjige obrađuje političke odnose (11—95. str.). Dan je kronološ-

kim redom, a periodizacija je izvršena preko godina vladanja pojedinih srpskih vladara, izuzev, naravno, periode vlasti oblasnih vladara. Ovaj sintetski tekst prvenstveno se oslanja na literaturu, i to na radove S. Čirkovića, I. Božića, B. Krekića, R. Mihaljčića, B. Ferjančića, ali i na vlastita istraživanja Ruže Čuk.

Drugom dijelu knjige, naslovljenom *Ekonomski odnosi (99—176. str.)*, autorica je posvetila znatniju pažnju, što se očituje prvenstveno brojnim arhivskim signaturama. U odjeljenjima *Izvoz iz Srbije (99—116. str.)*, *Uvoz u Srbiju (117—136. str.)*, *Poslovne veze (137—176. str.)* precizno i sustavno se obrađuju gospodarski doticaji kroz dva stoljeća. Serije dubrovačkog arhiva pružile su većinu informacija, budući da je Republika obavljala lavovski dio trgovačke razmjene balkanskih zemalja i Mletaka. Posebno su zanimljive ljudske veze koje se uglavnom odnose na brojne mletačke trgovce koji su tijekom dva stoljeća zalazili u srpske zemlje.

Dobar dio knjige zauzima odjeljak *Prilozi*. U tabelama *Izvoz srebra (179—181. str.)*, *Izvoz koža (182—184. str.)*, *Uvoz oružja (185—186. str.)*, *Zaduženja Kotorana u XIV veku (187—188. str.)*, *Zaduženja stanovnika Bara (223—226. str.)*, *Zaduženja Kotorana u XIII veku (189—222. str.)*, *Zaduženja stanovnika Peći i Brskova (228. str.)*, *Ukupan broj zaduženja iz Srbije u XIV veku (230—234. str.)*; precizno i pregledno su unesene brojne dragocjene informacije, koje su redovito zasvjedočene arhivskim signaturama ili podatkom o mjestu objavljivanja dokumenta.

Knjiga Ruže Čuk ublažila je dosadašnji potpuni nedostatak djela koja bi tretirala srpsko-mletačke odnose u XIII. i XIV. stoljeću. Izuzetak su činili dosad radovi Bariše Krekića i naravno djela općeg karaktera poput *Istorije Srba*, *Istorije Crne Gore* i *Istorije srpskog naroda*.

Ivica Prlender

TROGIRSKI SPOMENICI, Zapisci kurije grada Trogira od 1310. do 1331, Prepisao i uredio Miho Barada, Split 1988, 621 str.

Prošlo je već mnogo godina otkako je Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti objavila treću knjigu bilježaka trogirske općinske pisarnice (1950). Kao i prve dvije, i nju je uredio M. Barada, prepisavši u trogirskom arhivu opsežan materijal, što ga je na taj način spasio od uništenja. Podsjetimo se na sve tri knjige, objavljene u seriji Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium: Trogirski spomenici, dio I, sv. 1, Zapisci pisarne općine trogirske (1263—1273), MSHSM, knj. 44; dio I, sv. 2, Zapisci pisarne općine trogirske (1274—1294), MSHSM, knj. 45; dio II, Zapisci sudbenog dvora općine trogirske, MSHSM, knj. 46, Zagreb 1948—1950.

Barada je građu objelodanio uzorno, razriješivši sve kratice, zadržavajući ortografiju izvornika te stavljajući interpunkciju radi boljeg razumijevanja teksta.

Posljednji dio njegovih ispisa ostao je u rukopisu dugo vremena, što se teško može objasniti drugačije nego nemarnošću dotadašnjeg izdavača. Sada, zahvaljujući Splitskom književnom krugu, napokon možemo uzeti u ruke i zapisnike kurije za godine 1310—1331.

Knjiga se sastoji od dva dijela: Knjige sporova (*Ex libris questionum*) i knjige tužbi, naloga i ročišta (*Ex libris citationum, mandatorum et terminorum*).

Načela izdavanja latinskog teksta ostala su ista kao u prve tri knjige, no izdavač se potrudio da prvi dio popratiti i opsežnim hrvatskim registima, čime je knjiga učinjena pristupačnom i nestručnjacima. Marin Berket, koji je sastavio regeste, učinio je time velik i

hvalevrijedan posao. Praksa će, dakaiko, pokazati koliko je u svemu bio točan.

Berket je, također, popratio poneki manje poznati izraz ili kakvo nejasno mjesto svojim komentarom, olakšavši time još više upotrebu knjige.

Zbog obilja podataka što se ovime iznose na vidjelo, knjiga što je pred nama bit će nezaobilazni izvor u izučavanju ne samo trogirske, nego i dalmatinskog srednjovjekovlja uopće. Svoju je vrijednost ova vrsta izvora pokazala, uostalom, već u djelima mnogih autora što su se obilato služili Baradinim Trogirskim spomenicima.

Posebna je vrijednost ove knjige, za razliku od prethodnih, kako ističe Berket, što se bilježnici često pozivaju na pojedine glave starog Trogirskeg statuta, navodeći ponekad doslovno i čitavu odredbu. Time se omogućava bar djelomična rekonstrukcija starih trogirskih zakona. Čak i više od toga, moguće je upoznati i dio kapitulara potestata Gargana iz 1240, jer su Trogirani u svoj kapitulat preuzeli dio splitskog.

Knjiga je popraćena opsežnim indeksom stvari i imena, kojemu valja ipak uputiti jedan prigovor. Pojedini su pojmovi označeni brojem knjige i brojem bilješke u knjizi, ali ne i stranicom ovoga izdanja. Kako se poneke bilješke protežu na više stranica, traženje je pojmova vrlo otežano. Bilo bi mnogo bolje da su uz pojmove navođene stranice i brojevi bilježaka.

Na kraju je i dosta detaljna karta Kaštelanskog polja od XVI. do XIX. stoljeća, čime se omogućava lakše praćenje pojedinih parnica.

Sve u svemu, ovo je uzorno izdanje kojim biblioteka Splitskoga književnog kruga daje još jedan u nizu svojih značajnih doprinosa izučavanju starije hrvatske povijesti.

Neven Budak

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

IZDAVAC: Savez povijesnih društava Hrvatske

REDAKCIJSKI ODBOR

Mirjana GROSS, Zagreb
Ivan KAMPUŠ, Zagreb
Tomislav RAUKAR, Zagreb
Petar STRČIĆ, Zagreb

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

Ivan KAMPUS

LEKTOR I KOREKTOR

Branko ERDELJAC

Adresa uredništva:

Savez povijesnih društava Hrvatske
Zagreb, Filozofski fakultet, Ul. Đure Salaja 3

Časopis izlazi jednom godišnje

Narudžbe šaljite na adresu:
Savez povijesnih društava Hrvatske, Zagreb, Krčka 1

Cijena ovog broja iznosi 30.000 d

Izdavanje časopisa sufinancira
Samoupravna interesna zajednica za znanstveni rad SRH

Tisak Štamparskog zavoda »Ognjen Prica« u Zagrebu — travanj 1989.